

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-41-131-134>**Лідія Лазурко**Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: lazurkol@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>**Феномен львівської історичної школи Михайла Грушевського
(Віталій Тельвак, Василь Педич. Львівська історична школа Михайла
Грушевського. Львів: Світ, 2016. 440 с.)**

Анотація. У огляді прорецензовано монографію Віталія Тельвака та Василя Педича, присвячену питанням формування та діяльності львівської історичної школи Михайла Грушевського. Проаналізовано евристичний потенціал залучених авторами джерел. Показано високий ступінь новаторства дослідження, у якому завдяки розробленим авторами чітким критеріям реконструйовано структуру та персональний склад школи, висвітлено особливості наукової та особистісної комунікації, спростовано низку історіографічних міфів.

Ключові слова: Михайло Грушевський, наукова історична школа, історіографія, Наукове товариство імені Т. Шевченка, українська наука.

На сьогодні маємо тисячі публікацій різного рівня якості про Михайла Грушевського та розмаїті напрямки з вивчення його людських, професійних, громадсько-політичних практик. Адже видатний історик та суспільно-політичний діяч, один з провідних ідеологів модерного українського національного проекту належить до найбільш упізнаваних у суспільному сприйнятті фігур українського минулого. Він також належить до небагатьох історичних фігур, стосовно яких панує консенсус у доволі строкатому пантеоні національних знаменитостей, які здебільшого позитивно сприймаються в різних сучасних соціокультурних середовищах та ідейно-політичних групах. А значна творча спадщина та суспільно-політична активність М. Грушевського спричинили величезний інтерес фахових гуманітаріїв до його особи.

Та у цьому різнобарв'ї й досі знаходяться теми, вивчення яких виливається у ґрунтовні монографії. Так, багатолітні дослідження авторів грушевськознавчої тематики завершилися монографією, присвяченою вивченню історичної школи М. Грушевського як наукового феномену. Йдеться про створення, функціонування та еволюцію неформальної групи дослідників, званих у спеціальній літературі як «львівська історична школа М. Грушевського» («галицька історична школа М. Грушевського», «школа М. Грушевського у Львові»).

Лакуни в сучасній грушевськіані стали очевидними як у світлі нових дослідницьких пропозицій сучасного наукознавства, зокрема й схолярної проблематики, так і з огляду на суттєве розширення емпіричної інформації у зв'язку з упровадженням до наукового обігу значної кількості незнаних раніше джерел (с. 9–43). Це спонукало переглянути усталені оцінки і підготувати сучасне (у сенсі відповідності нинішньому стану знань та наукознавчих практик) дослідження про львівську школу М. Грушевського.

Перед нами книжка, написана на багатому, невідомому або маловідомому архівному матеріалі та надзвичайно широкому спектрі друкованих видань (с. 44–53). Авторами були підняті спогади, щоденники та епістолярні джерела як самого Грушевського, так і його учнів. Водночас зазначимо, що авторам вдалося продемонструвати неабияке розуміння теми, що можливе лише при глибокому зануренні у матеріали та володінні джерелознавчою ерудицією. Дослідники не просто запроваджують до наукового обігу нові джерела, а вільно оперуючи сукупністю матеріалів, постійно співставляють суперечливі факти.

А ще вони зуміли відсторонитися від головних героїв цієї історії, не піддалися спокусі стати на чийсь: чи то М. Грушевського, чи то його опонентів. Тож дослідження В. Тельвака і В. Педича вийшло багатозаровим, складним, таким, що породжує нові запитання. А все тому, що автори не нанизували фактаж на наперед визначену нитку концепції і не уникали «невигідних» чи «не бажаних» джерел. Відтак книга читається з великим інтересом, висновки виглядають вельми переконливими. А якщо задатися запитанням що перед нами: конструкція чи реконструкція історії, то можна сказати, що це, імовірно, своєрідна її реанімація – настільки живими постають перед читачем герої.

.....

Структура дослідження побудована за традиційним наукознавчим алгоритмом розгортання матеріалу: 1) історіографічні образи та джерельна база; 2) львівська історична школа як соціокультурний феномен; 3) українська минувшина у світлі наукових праць і практик учнів М. Грушевського; 4) додатки (рецензії на докторські праці представників школи; біографії учнів). Працю характеризує досконале знання її авторами предмету і брак необґрунтованих джерельними даними тез. А там, де інформація з певних проблем є непевною, вони застерігаються від однозначних висновків.

Зауважимо також, що робота відзначається високим ступенем новаторства. У ній вперше докладно обґрунтовано персональний склад львівської школи Грушевського, її організаційні підстави та головні форми побутування. Запропоновано чіткі критерії можливості віднесення сучасників львівського професора до числа представників його школи. Це дало підстави спростувати один з міфів про неймовірну чисельність учнів Грушевського. Автори слушно зауважують, що головне – не велика кількість міфічних представників школи, а їхня реальна наявність, адже не усі учні (тобто ті, хто слухав лекції М. Грушевського) стали професійними істориками. Автори пропонують вважати представниками львівської школи Грушевського лише професійних істориків. Встановлення критерію належності до школи М. Грушевського (навчання на університетському семінарі та наявність історичного дослідження) дозволило вичерпно і послідовно встановити персональний склад школи (с. 84–107). І це вважається одним з найбільших досягнень дослідження.

Щоправда такий підхід спровокував питання стосовно правомірності вважати критерій семінару єдино можливим. На питання: «Чи варто до школи М. Грушевського включати лише істориків» тривалий час лунали відповіді про необхідність долучати й дослідників суміжних галузей знань: публіцистів, літературознавців, політологів, суспільствознавців. Це пояснюється тим, що суміжні спеціалісти були, зокрема, й істориками – авторами низки цінних праць, адже кількісно ці праці часто навіть перевищують дослідження тих людей, які проходили «Історичні вправи» львівського професора.

І ще один момент у виборі критерію приналежності до школи Грушевського – це робота в редактованих ним виданнях: «Записках НТШ», «Літературно-науковому віснику», «Видавничій Спілці» та інших спеціальних збірниках Товариства. Ці видання були теж науковим вишколом, рівнозначним до семінару, відтак вони стали школою не менш важливою за семінар. До того ж деякі з таких співробітників М. Грушевського належали до його «фамілії» – наближених співпрацівників історика.

Також у цьому дослідженні вперше докладно розглянуто хоча й неформальну, але поважну (з огляду на усталення довірливої атмосфери і робочого настрою в цьому колективі вчених) інституцію «*privatissima*» (с. 108–142). Вперше настільки докладно і багатоаспектно проаналізовано комунікативну природу та психологічний клімат, які побутували у львівській історичній школі М. Грушевського. Підкреслено демократичний стиль спілкування М. Грушевського з молодшими колегами, котрий наслідував «батьківську» манеру поведінки В. Антоновича.

Йдеться на сторінках монографії і про репутацію М. Грушевського як непоступливої та складної людини, котра за ним утвердилася. Акцентується увага й на «горизонтальній площині» комунікації львівської наукової школи, себто взаєминах учнів між собою. Авторам вдалося делікатно і тактовно виписати взаємини між учителем і учнями, не стати у неминучих конфліктах, що відбувалися між М. Грушевським і його оточенням, на бік будь-якої зі сторін, максимально об'єктивно висвітлити усі складнощі особистих взаємин, прослідкувати ці взаємини у перспективі часової ґенези. У роботі спростовано стереотип про «експлуатацію» учнів професором. Натомість підкреслена інша тенденція – професор дбав про матеріальний стан учнів, переймався їх працевлаштуванням, сприяв самостійному науковому життю.

Водночас автори дослідження по-новому подивилися на знану проблему конфліктів у львівській історичній школі. Найбільш руйнівним з них був конфлікт у НТШ 1913 р., унаслідок якого М. Грушевський відмовився від головування в цій організації, усіх пов'язаних з нею проєктів, і незабаром у 1914 р. покинув Галичину. Ця тема вже давно облюбована фахівцями і більшість із них дотримуються умовно компромісного погляду, покладаючи провину за розгортання конфлікту на обидві сторони. Натомість авторами, на підставі багатьох фактів, доведено, що ця та інші менш відомі суперечки набирали гостроти через не завжди коректне ставлення окремих учнів до М. Грушевського (С. Томашівського, І. Кревецького, С. Рудницького та низки інших). Цей найбільш резонансний конфлікт 1913 р., на думку авторів, був породжений не стільки непорозуміннями поміж учителем та учнями, а «принесений ззовні», з галицького політичного середовища, яке не вибачило М. Грушевському його гострих і критичних оцінок місцевого істеблішменту. Автори не відбілюють М. Грушевського, проте на конкретних прикладах показують, що чи не у всіх конфліктних ситуаціях, в яких не він був джерелом загострення відносин, намагався прямо, не вдаючись до пліткування та інтриг, з'ясувати

причини прикрих непорозумінь. І навіть щодо таких своїх завзятих критиків, як С. Томашівський, першим «протягував руку». А надалі, навіть якщо примирення не відбувалося, наставник зберігав такт у ставленні до своїх, не завжди вдячних учнів. У світлі багатьох наведених у монографії фактів можна погодитися з Авторами у тому, що М. Грушевський «був запальною та емоційною, але відхідливою людиною». Зазвичай він не провокував, а радше «гасив» конфлікти. Натомість рівень конфліктності у львівському середовищі довкола М. Грушевського істотно перебільшений попередніми дослідниками.

У монографії спростовано ще низку історіографічних легенд та помилкових тверджень щодо М. Грушевського. Зокрема, відкинуто як абсолютно вигадану й таку, яка не відповідає ні наявному емпіричному матеріалу, ні прийнятим у часи функціонування львівської історичної школи соціокультурним та освітнім практикам тезу про академічну недоброчесність М. Грушевського. Натомість доведено, що вчитель (у міру можливостей) допомагав фінансово своїм учням, що були вихідцями з не вельми заможних верств.

Що стосується темпоральних питань існування школи, автори навели низку слушних аргументів проти тези про «київську» школу М. Грушевського як продовження «львівської». Натомість вони наполягають на тому, що це були дві різні школи, створені одним ученим. Кожна з яких мала свої відмінні риси щодо особливостей персонального складу, орієнтації на певні хронологічно-предметні площини, та, врешті, діяли у кардинально відмінних суспільно-політичних та історіографічно-ідеологічних обставинах. Також наведено фактичні докази на користь думки про існування львівської школи М. Грушевського «в активній фазі» (за термінологією авторів) до 1914, а не 1913 р., як вважає частина дослідників цього феномену (с. 54–83).

Абсолютно новаторським виглядає окремий сюжет монографії про «пасивну» фазу існування школи по від'їзді М. Грушевського зі Львова. Показано, що, попри натягнуті чи складні особисті стосунки з деякими учнями та ідейно-політичні розбіжності з більшістю представників галицького міжвоєнного історіографічного середовища, зберігалися інтенсивні наукові та особисті контакти зі значною частиною колишніх учнів. М. Грушевський намагався підтримати своїх молодших колег шляхом залучення до своїх «київських» наукових проєктів, допомагав матеріально сім'ям померлих близьких учнів і зберігав конкретними справами (які не приносили йому жодних дивідендів, а лише клопоти в умовах і так складної підрадянської дійсності) пам'ять про своїх колишніх співробітників, навіть про тих, хто йому приніс стільки прикростей.

Третій розділ «Українське минуле у дослідженнях учнів М. Грушевського», присвячений історіографічній проблематиці праць представників львівської школи (с. 195–375). У ньому автори відійшли від традиції індивідуально змальовувати доробок кожного учня окремо та об'єднали спадщину усіх учнів в тематичні блоки за напрямками студій. Відтак цей розділ став першою в українській історіографії спробою охарактеризувати історіографічний внесок учнів М. Грушевського за хронологічно-тематичним принципом.

На підставі вивчення широкої гами питань, що стосуються як соціокультурних, так й інтелектуальних вимірів школи (насамперед доробку її представників у галузі української історії), Автори дослідження підвели ґрунтовну аргументацію під два новаторських висновки загального плану. По-перше, показано, що львівські учні М. Грушевського в період активного функціонування його школи стояли не тільки на суто історіографічних позиціях свого вчителя, а й підтримували його суспільно-політичні ідеї та політичні цілі. Вони ж, спираючись на «сконструйований Учителем концептуальний скелет», «нарощували його «м'язами» історичної реконструкції», а незабаром, остаточно вже у повоєнний час, спонукали до набуття школою рис нового, «державницького» напряму в українській історіографії. По-друге, на цій підставі зроблено виправданий і доречний висновок про те, що львівський схолярний феномен поєднував «риси класичних «дидактичної» та «історіософської» шкіл», а такий синтез, на думку Авторів, «був унікальним в українській науковій культурі».

Тож зауважимо, що змістом ця праця значно багатша за зазначену в назві проблематику. У ширшому сенсі дослідження Віталія Тельвака та Василя Педича «Львівська історична школа Михайла Грушевського» – це історія громадсько-культурного і наукового життя України кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Lidiia M. Lazurko

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
Dr (History), Professor (Ukraine)

**The Phenomenon of Historical School of Mykhailo Hrushevsky in Lviv
(Vitalii Telvak, Vasyl Pedych. Historical School of Mykhailo Hrushevsky in Lviv.
Lviv: Svit, 2016. 440 p.)**

Abstract. *The article reviews the monograph of Vitalii Telvak and Vasyl Pedych, devoted to the formation and activity of the Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky. The heuristic potential of the sources involved by the authors is analyzed. The high degree of innovation of the research is shown, in which, thanks to the clear criteria developed by the authors, the structure and personnel of the school were reconstructed, the peculiarities of scientific and personal communication were highlighted, and a number of historiographical myths were refuted.*

Key words: *Mykhailo Hrushevsky, scientific historical school, historiography, Scientific Society of Shevchenko, Ukrainian science.*

Статтю надіслано до редколегії 01.08.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 03.09.2022 р.